

---

*Михайло
Бойченко*

НАУКОВІ ШКОЛИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФІЇ: у світлі зміни філософських поколінь

Замість вступу. Найбільш симптоматичною і знаковою для сучасної вітчизняної філософії є доля так званої Київської філософської школи, яка подавала найбільші надії на інституційне розгортання і наукові здобутки, однак внаслідок різних причин, від історичних до суб'єктивних, ці надії справдилися лише частково. Певні закономірності у становленні цієї школи дає змогу простежити аналіз зміни філософських поколінь за час існування цієї школи.

«Київська філософська школа» (далі — КФШ) — феномен, який дослідники пов'язують передусім з історією Інституту філософії Національної академії наук України в Києві (далі — Інституту). Втім, для осягнення усієї значущості феномену, окрім виявлення зв'язку між поколіннями науковців і етапами становлення Інституту необхідно брати до уваги і передісторію розвитку академічної філософії в Києві; і наступність між підготовкою фахівців на філософському факультеті Київського національного університету ім. Т. Шевченка (далі — КНУТШ) і подальшою долею випускників-теоретиків цього факультету у стінах Інституту, і численні впливи Інституту на розвиток інших осередків філософування.

Звісно, науково-дослідницькі інститути та центри є такими організаціями, функціонування яких неможливо уявити без наявності наукових шкіл. Водночас, КФШ, розвиток якої, згідно із суджен-

---

© М. БОЙЧЕНКО,
2015

нями більшості вітчизняних істориків філософії, пов'язаний передусім з долею Інституту, і нині залишається феноменом недостатньо чітким — не лише в очах стороннього спостерігача, а й у баченні самої філософської спільноти України. З одного боку, це може свідчити про соціальну базу цієї школи, яка за часовими та інституційними рамками є дещо ширшою за ті, що задає функціонування Інституту. З іншого боку, бракує внутрішньої визначеності щодо критеріїв самоідентифікації самих її представників. Так, для основних київських філософських осередків, у яких відбувається навчання філософії та наукове дослідження філософської проблематики — причому для всіх поколінь — з часом легітимність КФШ не зростає, а навпаки, дедалі меншає. Чи означає це кризу у розвитку київської філософії? Безумовно. Але що це — криза зростання чи криза занепаду? Відповідь на це питання, на наше переконання, не настільки очевидна, як це може видаватися на перший погляд.

Отже, з'ясуємо фундаментальне питання, чи доречні наукові школи у філософії, щоби згодом проаналізувати історію становлення і розвитку КФШ, оцінити наявний стан справ цієї школи і тоді вже виносити судження про перспективи для неї, а можливо, і для інших шкіл у Києві, в Україні й у світі.

Наукові школи у філософії: pro et contra. Передусім варто визначитися з поняттям наукової школи як особливого способу здійснення колективної наукової роботи. Науковець ніколи не є одинаком, він свідомо чи несвідомо належить до певної наукової школи або навіть зазнає впливу декількох шкіл. Як твердить Макс Шелер: «...справжньої та абсолютної свободи наукового пошуку в історії не було ніколи; тим паче недоречно було б вважати, що вона виросла з автономної сили самого наукового духу — свобода науки виникла із взаємної конкуренції реально-соціологічних чинників, причому в тісному зв'язку із самостійною філософією» [Шелер, 2011: с. 109]. Тож наша розвідка щодо наукових шкіл у філософії має дати результати, важливі не лише для філософії, а й для науки загалом та наукових шкіл у спеціальних науках зокрема.

Завважмо, що поняття «наукова школа» присутнє у чинному Законі України «Про вищу освіту», щоправда, без визначення — у Статті 30 «Дослідницький університет», де серед критеріїв такого університету першим є «розгалужена інфраструктура та матеріально-технічна база, що забезпечують провадження науково-освітньої діяльності на світовому рівні, зокрема визнані наукові школи, центри, лабораторії тощо» [Закон, 2014: с. 10]. Тут наукова школа прирівнюється мало не до інфраструктури університету, що є відверто неадекватним. По-перше, наукові школи не обов'язково «приписані до університетів» чи інших формальних закладів, часто вони мають міжінституційний, а інколи — позайнституційний характер. По-друге, наукові школи надто важко створити, а ще важче — зберегти; це зовсім не інфраструктура, а радше певна атмосфера, яка або відчуваються, або ні —

попри всі формальні ознаки. Втім, наявність таких ознак все ж бажана, бо сприяє як внутрішній самодисципліні представників школи, так і її визнанню в науковому світі.

В КНУТШ є спеціальне «Положення про Наукові школи», що регламентує умови надання дослідницьким колективам такого статусу [Положення, 2015]. Серед інших умов тут зазначено: наявність вітчизняного та міжнародного визнання, дотримання традицій КНУТШ (п. 1.1), наявність 1–3 керівників-учених (п.1.4), охоплення своєю діяльністю кількох поколінь дослідників (п.1.3). При цьому необхідна наявність у складі школи не менш як 5 докторів наук, не менш як 10 кандидатів наук (п.2.1), котрі беруть діяльну участь у захисті дисертацій та роботі спеціалізованих вчених рад із захистів (п.2.2), публікують монографії, підручники тощо. Вимоги доволі високі, особливо щодо наукових ступенів — відповідати на такі вимоги спроможні колективи, якими керують переважно декани чи завідувачі кафедр. На мій погляд, варто намітити інші, змістові критерії належності до наукової школи.

Якщо люди професійно і спеціально займаються науковими дослідженнями, надто важко уявити собі, щоби така робота здійснювалася кожним дослідником автономно, поза творчою взаємодією з іншими науковцями-дослідниками (у межах однієї організації, взаємодії в рамках окремих проектів кількох наукових організацій або у кластерній взаємодії представників різних організацій), а особливо — якщо це успішна робота. І йдеться тут не лише про ефективність менеджменту і самоменеджменту колективної роботи порівняно з індивідуальною як економічний критерій успіху, а й про певну корпоративну солідарність, яка у своїй основі має переконаність у правильності життєвого вибору професії (що класично обґрунтував ще Еміль Дюркгайм [Дюркгейм, 1991]). Така солідарність слабшає тією мірою, якою йдеться про спільність переконань представників віддалених галузей певної професії, й набирає силу мірою зростання спільності професійних завдань і спільного бачення напряму принципового розв'язання цих завдань. Очевидно, що такий напрям може бути не один і не два, а отже — природною для науковців є розбіжність у баченні шляхів реалізації свого фахового покликання, яка передбачає й певну змагальність і навіть, так би мовити, «партійність». Саме тут і з'являються підстави для виникнення наукових шкіл.

Якщо строго дотримуватися логіки Дюркгайма, тоді наукову корпоративність не слід наділяти якимись особливими характеристиками — у ціннісних засадах будь-якої професійної діяльності слід вбачати лише мораль «поділу суспільної праці». Однак враховуючи новітній історичний розвиток виробництва і професій, який доводить все більшу залежність останніх від наукових відкриттів, слід припустити, що корпоративна мораль, якщо й не походить від науки та її етичних принципів (не має їх як причину початку руху в Аристотелевому сенсі), то в усякому разі значною мірою орієнтується

на науку та її цінності як зразок для наслідування (тобто причину цільову). Мало не загальним правилом стало набуття наукової грамотності (хоча, як правило, дуже дозованої) для успішної професійної діяльності у будь-якій сфері економічної діяльності — у певному сенсі із середини ХХ століття поступово трендом стало те, що хороший працівник має бути певною мірою і вченим, сполучаючи наукове знання з допитливістю дослідника.

Зазначмо, що за логікою Фридриха Ніцше, кожна людина, що прагне утвердити свою гідність, має орієнтуватися на кращі чесноти науковця, передусім на чесність перед самою собою [Ницше, 2014]. Тобто не лише у професійному, а й в усіх інших стосунках етика науковця мала би стати для сучасної людини взірцем.

Утім, не все так однозначно. Той же Ніцше, попри колосальний вплив на філософію і філософів, не створив і не започаткував жодної філософської школи — він радше являє зразок вченого-героя, що досягає величі саме у відриві від маси.

Напрошуються відомі аргументи Карла Попера в полеміці з Томасом Куном щодо того, хто творить справжню науку. На відміну від Куна, який захищав наукові спільноти й наукову співпрацю як соціальну основу науки [Кун, 2001], Попер підкреслює вирішальне значення наукового відкриття, яке не просто має свого автора, а й щоразу виявляється результатом наукового подвигу, плодом не лише генія, а й сміливості науковця, готовності йти всупереч спільноті з її шаблонами мислення і стереотипами сприйняття у науковому пошуку [Поппер, 2001]. Отже, чи не найважливіші чесноти науковця — це чесноти одинака, якщо не завжди героя, то завжди певною мірою аскета в науці, адже наука, як і будь-яка інша серйозна справа потребує не лише самовідданості, а й значної частки самозречення і вміння утримуватися від сторонніх справ (своєрідного *έλοχή*), про що класично писав Макс Вебер [Вебер, 1998].

Повертаючись до Ніцше, варто згадати його класичний приклад із «Так казав Заратустра», де з'ясовується, що будь-яке опанування себе вимагає самостійності як настанови, навчитися якої можна, лише отримавши власний досвід радикального свідомого усамітнення [Ницше, 2007].

Якщо наукова школа можлива як спільнота, то спільнота вельми специфічна, спільнота автономно мислячих дослідників, які свідомо приймають правила співіснування у рамках школи радше як тимчасовий компроміс, а не сенс професійної діяльності, ба й сенс життя. Такий компроміс не є поступкою науковими принципами заради подолання ненаукових обставин, які перешкоджають вільному науковому пошуку. Я тут не маю на увазі компроміси на кшталт компромісів Галілея з інквізицією й тим більше вчених тоталітарних держав з панівною ідеологією та репресивною політичною практикою. Компромісів вимагає логіка реалізації наукового пошуку, процес підготовки наукових відкриттів — і здобуття фахової наукової освіти ефективніше в колективі (а не на самоті), і здійснення наукових експери-

ментів потребує якщо не співтворців, то компетентних свідків, і результати наукових відкриттів передбачають теоретичне вигострення у дискусіях знавців і критиків. У науці постійно наявні силові поля, створювані полюсами індивідуалізму й колективізму і взаємно врівноважувані.

Особливо яскраво і драматично такі поля і створювані ними особисті притягування-відштовхування діють у філософії, де спостерігаємо численні приклади як «друзів-ворогів» (Олексій Федорович Лосев і Валентин Фердинандович Асмус, Юрген Габермас і Ніклас Луман), тобто опонентів у науці, але друзів у житті, так і відверту ворожнечу «по всіх фронтах» (Володимир Францевич Ерн і автори-кантіанці журналу «Логос», Ганс Роберт Яус і Ернст Роберт Курціус¹), коли застосовуються всі засоби, зокрема й ненаукові для перемоги над суперником. Такі явища мають як незаперечні негативи (переважно ненаукового чи нефілософського характеру), так і позитиви, нерідко провокуючи філософський пошук, творчі відповіді на несправедливі чи абсурдні закиди.

Тож цінним видається досвід взаємодії філософів у рамках більш чи менш виражених філософських шкіл. Такі школи лише певною мірою зобов'язують до дотримання спільної позиції. Це може бути лише спільний наставник, спільна методологія, спільний словник або й менш формальні критерії. Однак безперечним є, на мій погляд, один критерій — самоідентифікація як представника певної школи. Навіть якщо сама школа відмовлятиметься від свого вихованця, це мало важить: спільний досвід філософування відкинути неможливо, хоч би як його інтерпретував кожен з носіїв такого досвіду.

Що ж це за спільний досвід? Очевидно, якщо філософи брали участь у спільному диспуті, але з різних (аж до діаметрально протилежних) позицій, то можна певною мірою говорити, що ці люди представляють все ж один дух епохи (як це розумів Вільгельм Віндельбанд), ба навіть входять до одного кола спілкування й т. ін., але ніяк не є представниками однієї філософської школи.

Ось як обставини виникнення філософських шкіл розуміє сучасний класик філософії та глибокий знавець давньої класики Лео Штраус: «Філософ не може жити цілком усамітнено, адже обґрунтовану “суб’єктивну впевненість” неможливо відрізнити від “суб’єктивної впевненості” безумця. Істинна впевненість має бути “інтерсуб’єктивною”. Класичні мислителі цілком усвідомлювали істотну слабкість індивідуального розуму. Ось

---

¹ Знайомством з особливими обставинами особистих взаємин між прихильником аїсторизму Яусом та історицистом Курціусом (див., зокрема, полеміку з Курціусом у праці Яуса (2011)) під час панування нацистського режиму — коли Яус був представником компетентних органів влади, а Курціус перебував під слідством і рішення щодо репресивних заходів щодо нього ухвалював його опонент у науці — я завдячую Вахтангові Кебуладзе та його усним джерелам серед німецьких колег.

чому їхнє вчення про філософське життя являє собою вчення про дружбу: філософ як філософ потребує друзів» [Штраус, 2006: с. 300]. І далі: «Предмети, щодо яких друзі-філософи мають доходити згоди, не можуть бути відомими або очевидними істинами, адже філософія не є мудрістю, але є прагненням до мудрості. Тому предмети, щодо яких друзі-філософи доходять згоди — це особисті думки й упередження. Але особисті думки й упередження неминуче розмаїті. Отже, мають бути також розмаїті групи філософських друзів: філософія, на відміну від мудрості, з необхідністю виникає у вигляді філософських шкіл або ж сект» [Штраус, 2006: с. 300–301]. На цьому, за Лео Штраусом, не завершується самореалізація філософів — адже школи обмежують індивідуальну свободу своїм неминучим догматизмом, і, будучи не в змозі уникати шкіл і сект, філософ знаходить вихід для своєї свободи на «ринковій площі», очевидно маючи на увазі широку публічність типу афінської агори.

Отже, Штраус рекомендує не заперечувати школи у філософії, — адже це заперечувало би філософську дружбу, — але урізноманітнювати філософське визнання. Тож хотілось би сказати, що таке філософське завдання мають взяти на себе і самі школи, особливо в сучасній суспільній ситуації інтенсифікації та урізноманітнення соціальної комунікації.

Вітчизняні філософські товариства як наукові школи. Більшою мірою за ознакою філософської дружби, аніж на певних формально-інституційних чи тим паче адміністративних засадах у часи незалежності виникає в Україні значна кількість філософських товариств. Це — Кантівське товариство в Україні, Українське феноменологічне товариство, Спілка дослідників модерної філософії (Паскалівське товариство), Товариство дослідників античної та середньовічної філософії тощо. Хоча члени цих товариств мешкають у різних містах України і належать до різних університетів, переважна більшість учасників цих товариств належать до київського кола філософування. Можна навіть сказати, що саме київські філософи різних поколінь виступали ініціаторами утворення більшості таких товариств. І попри те, що київські філософи беруть активну участь у творенні своїх неформальних об'єднань за інтересами, ці об'єднання не набувають характеру філософських сект — нерідко члени одних філософських товариств є також членами інших (особливо це характерно для кантівської та феноменологічної спільнот).

Чи є такі товариства науковими школами? Організаційно — навряд чи. В них є лідери (як правило, по кілька на кожне товариство), але немає не-заперечних авторитетів. Хоча наявність статутів, друкованих органів (часописів) організаційно підсилює «шкільний» бік справи. Втім, щодо змісту діяльності цих шкіл (від тематики до засобів її розкриття), методологічної дисципліни, формування власного словника — тут маємо упевнений прогрес і всі ознаки філософської школи у кожному випадку. І необов'язково, щоб на базі філософського товариства виникала одна наукова школа — їх може бути кілька, і вони навіть можуть конкурувати між собою у пошуках

наукової істини. Головне, щоб вони визнавали певні рамкові умови такого пошуку, які задає спільнота всіх членів такого товариства.

Варто зауважити, що організаційний потенціал філософських товариств — величезний. Є всі резони використовувати ті елементи функціонування формальних інституцій, які наявні у Міністерстві освіти та науки України та Національній академії наук України — це величезний ресурс для наукового зростання. Передусім, слід організувати написання і захист кваліфікаційних робіт студентів та докторські дослідження за темами, скоординованими у філософських товариствах, з використанням ресурсної бази цих товариств (передусім, першоджерел — як класики, так і сучасних досліджень, зокрема, праць представників товариства), зі зверненням до погоджених у рамках цих товариств методології, термінології тощо, нарешті із залученням наукових керівників, консультантів, експертів, опонентів з числа членів цих товариств. Формальних перешкод для цього не існує — потрібні лише особисті зусилля членів товариств. У перспективі варто розглядати можливість ресурсної взаємодії філософських товариств і формальних закладів вищої освіти та науки — зокрема можливість розміщення бібліотек (у т. ч. електронних) на базах цих закладів. Це значно розширить коло адептів філософії певної школи за рахунок студентства та здобувачів наукових звань і ступенів.

З 1994 року працює Український філософський фонд (далі — Фонд), який координує діяльність професійних філософів України через розвиток мереж неформальних творчих зв'язків між філософами. Діяльність Фонду нерозривно пов'язана з філософською долею керівника фонду Сергія Пролєєва, персональний внесок якого у розвиток філософського «громадянського суспільства» в Україні важко переоцінити. Ініціативи філософів за сприяння Фонду втілюються у дослідження, конференції, публікації, а найголовніше — в розгалужені комунікативні філософські мережі. Такі мережі, як правило, утворюються й розвиваються паралельно з функціонуванням формальних академічних інституцій, які здійснюють освітню та дослідницьку діяльність (на факультетах та кафедрах філософії, у дослідницьких інститутах тощо). Фонд має представництва практично в усіх обласних центрах і взаємодіє з більшістю вітчизняних осередків викладання та дослідження філософії. Таким чином, як рух у напрямі становлення на базі вітчизняних філософських товариств наукових шкіл, так і координація зусиль різних товариств і формальних закладів у тому ж напрямі цілком можуть бути реалізовані авторитетом Фонду. Власне цей авторитет уже посприяв виникненню більшості філософських товариств в Україні, тож набуття ними нового статусу, зокрема як бази наукових шкіл, видається цілком логічним наступним кроком для Фонду. Зрозуміло, що цей крок може бути лише відповіддю на процеси подальшої наукової самоорганізації у самих товариствах.

Не можна оминати увагою і ті неформальні філософські та близькі до філософських об'єднання, які або фактично функціонують як філософські товариства, або ж близькі до цього.

Передусім слід згадати діяльність філософів під егідою українського філіалу Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ). Хоча сам МФВ є не-філософською організацією і підтримує не лише філософські починання (зокрема, Фонд), а й широкий спектр політичних, культурних тощо проєктів, однак тривалий час у керівництві й штаті МФВ працювали непересічні філософські постаті, такі як Євген Бистрицький, за якого МФВ став тим, чим він є, і завдяки особистим зусиллям якого було організовано, зокрема, видання понад 500 українських перекладів іншомовних текстів, левову частку яких становить сучасна філософська класика.

Заслуговує на окреме добре слово творчий колектив довкола видавництва «Дух і Літера», який причетний до публікації як перекладів філософської класики, так і сучасних вітчизняних філософських досліджень. Діяльність цього колективу пов'язана, зокрема, з постаттю Костянтина Сігова як ініціатора й організатора багатьох резонансних не лише у філософських колах, а й у всій вітчизняній гуманітаристиці проєктів. Варто лише назвати таке кількатомне видання, як «Словник європейських філософій. Лексикон неперекладностей».

Варто згадати й Асоціацію філософського мистецтва, яка об'єднує професійних філософів і близьких до філософії дослідників-гуманітаріїв, переважно довкола реалізації проєкту метаантропології. Завдяки систематичній роботі особисто Назіпа Хамітова — яскравого представника пізнього етапу розвитку КФШ — та кола його однодумців ця асоціація поширює свою роботу не лише на філософські, а й на психологічні, культурологічні, мистецькі й т. ін. проєкти. Важливий внесок у поширення та популяризацію філософських ідей в Україні роблять організовані ним спеціальні щотижневі філософські програми на телебаченні та радіо.

Тривалий час працює така близька до філософії організація, як «Новий Акрополь», що сприяє проведенню регулярних філософських заходів. Останнім часом загалом зростає кількість неформальних філософських дискусійних клубів — особливо в Києві. Якщо раніше такі клуби функціювали при філософському факультеті, то нині — це більшою мірою втілення цілком приватної ініціативи.

Завершуючи стислий огляд перспектив виникнення наукових шкіл на базі філософських товариств, варто звернути увагу на джерела виникнення цих товариств. Практично всі члени цих товариств, хоч би де вони мешкали і працювали, або самі є випускниками і вихованцями київських навчальних філософських осередків (передусім, філософського факультету КНУТШ), або ж через своїх учителів у філософії — вихованців київського кола філософування — причетні до нього. Ця обставина сприяє міжособистісній взаємодії представників різних формальних і неформальних філософських осередків в Україні та, певною мірою, задає спільний смисловий і ціннісний простір, у якому й утворюються різні філософські організаційні структури — від об'єднань мережевого типу і до більш формальних міжінституційних об'єднань.

Деякі відмітні риси становлення і розвитку Київської філософської школи. Філософування у Києві впродовж століть відрізнялося перервністю наступності традицій. Навіть якщо не брати до уваги перші проби філософування доби Київської Русі, досліджені, зокрема, представниками Інституту Віленом Горським [Горський, 1993] та Іваном Бойченком [Бойченко І., 2013], то досвід розвитку філософії у Києво-Могилянській (з 1819 року — Київській духовній) академії не брати до уваги неможливо. Не надто швидко, однак неухильно тут йшли відомим шляхом від запозичення кращого закордонного досвіду викладання філософії та його переосмислення і до творення власних зразків філософування.

І все ж за три століття існування Духовної академії в Києві (від XVII до початку XX століття) вона зазнала стільки перетворень і змін концепції викладання, зумовлених як внутрішніми, так і зовнішніми причинами, що говорити про наступність у викладанні філософії нелегко. Тим паче, що така наступність більшою мірою була зумовлена зовнішніми щодо філософії причинами, передусім — зрозумілим домінуванням богословської традиції. Якщо навіть говорять про так звану славну київську школу, пов'язану з викладанням філософії в КДА у XIX столітті, то йдеться власне про релігійно-філософську школу.

В Імператорському університеті Св. Володимира у Києві з моменту його відкриття 1834 року починає функціювати філософський факультет, хоча більшість його навчальних курсів на обох відділеннях не є власне філософськими. Ті видатні викладачі філософії, які працювали у XIX столітті на філософському факультеті, були випускниками інших вищих навчальних закладів і переважно перебували під впливом різних філософських систем: Сільвестр Гогоцький — Гегеля, Олексій Гіляров — Платона, Орест Новицький — богословської традиції тощо. По-різному склалися долі випускників філософського факультету в XIX столітті, і хоча всі вони здобули належно високу для свого часу філософську освіту і гідно представляли у подальшому свою *Alma mater*, однак говорити про них як про представників однієї філософської школи немає достатніх підстав.

Особливо нелегко було творити у Києві світську філософську школу, з огляду на обмеження викладання філософії в університетах світськими професорами після 1850 року, згідно з імператорським повелінням та відповідною постановою царського Міністерства народної освіти [Сборник, 1855: с. 14], і досвід творення філософської школи у КДА вже у XIX столітті є надзвичайно цінним.

Наприкінці XIX — на початку XX століття починаються процеси самоорганізації у здійсненні філософських досліджень, пов'язані з поживленням національно-демократичного руху в Києві. Зокрема, варто звернути увагу на виникнення у 1914 році Київського науково-філософського товариства, яке, на жаль проіснувало надто недовго. Та зрештою, всі ці процеси так і не приводять до виникнення певної філософської школи у Києві.

З 20-х років ХХ століття починаються процеси самоорганізації філософських досліджень у Києві (який на той час не був столицею України), і знову все доволі швидко і жорстко бере під свій контроль держава та її ідеологічний апарат, обмежуючи викладання філософії в університетах спочатку істматом-діаматом, щоби згодом і його замінити історією ВКП(б), а потім — 1937 року — винищити фізично практично всіх представників філософських осередків у Києві. Тому про філософування говорити тут доволі складно.

Лише по війні, коли в 1946-му в Києві було засновано Інститут філософії, а в Київському державному університеті 1944-го відроджено філософський факультет, поступово оприявнюються як інституційні, так і концептуальні підстави для створення КФШ. Докладніше обставини її виникнення та розвитку проаналізовано Віталієм Табачковським у його спеціальному дослідженні [Табачковський, 2002].

Варто відзначити, що явно вирізняються певні філософські покоління всередині КФШ, які тривалий час були нерозривно пов'язані зі становленням Інституту філософії. Це — покоління, які поєднує не стільки вік, скільки причетність до певного етапу розвитку Інституту. Перше покоління окреслює коло проблем, і над ним працюють, поступово розширюючи його, покоління наступні. До таких проблем належать філософія природознавства, теорія пізнання (включно з методологією та логікою), історія філософії та соціально-філософська проблематика (спочатку — майже цілком вито як ідеологічна). До утвердження саме такого кола філософських проблем передусім причетні перші директори Інституту (щодо цього цікаві дані, які урізноманітнюють офіційну історіографію, наводить у своїх спогадах Сергій Кримський [Кримський, 2012]). Ішлося про формування самих інституційних засад школи, пошук тих філософських проблем, які можна було академічно досліджувати за вкрай несприятливих політичних умов напівтоталітарного-напівавторитарного режиму в тодішній радянській Україні. Це покоління завершується постаттю Павла Копніна, який своїм філософським доробком, з одного боку, чи не затьмарює (хоча й цілком заслужено) напрацювання своїх попередників, а з іншого — резюмує у своїй теоретико-пізнавальній програмі більшість філософських інтенцій своїх попередників, а головне (це вже по-третє) — окреслює коло основних майбутніх напрямів філософських досліджень у рамках Інституту й, разом із тим, розв'язує кадрові питання щодо виконавців цих досліджень.

Друге філософське покоління, яке сформувалося наприкінці 60–70-х років, було найбільш представницьким для КФШ, що стосується її класиків. Це — Володимир Шинкарук, Мирослав Попович, Вадим Іванов, Олександр Яценко, Марія Злотіна, Володимир Куценко, Михайло Булатов, Сергій Кримський, Вілен Горський, Анатолій Колодний та багато інших. Особливе місце серед представників цієї школи посідають Василь Лісовий, Євген Пронюк та близькі до них захисники національної ідеї серед співро-

бітників Інституту. Хоча в радянські часи зі зрозумілих ідеологічних причин їх не називали серед представників КФШ, однак за своєю філософською проблематикою та явним пріоритетом ціннісно-світоглядного підходу у їхньому філософуванні вони являють собою, на мою думку, особливу версію, можна сказати, «праве крило» цієї школи. Загалом, саме в цей час з'являються знакові для КФШ розробки щодо світогляду, світу людини, філософської культурології, що базувалися на міцних гносеологічних, епістемологічних, історико-філософських, нарешті, навіть логічних теоретичних засадах.

Доволі системно погляди більшості представників другого покоління КФШ представлені у згаданому вище дослідженні Віталія Табачковського. Варто додати, що до представників цієї школи він відносить також Ігоря Бичка та Миколу Тарасенка, філософську долю яких я б пов'язував більше з філософським факультетом КНУТШ. Однак їхні погляди справді формувалися під впливом КФШ і частина біографії була пов'язана з Інститутом. Ігоря Бичка також слід віднести до другого покоління КФШ, тоді як Миколу Тарасенка — до третього. Належність цих філософів до КФШ спрямовує увагу на той факт, що наступні покоління цієї школи вже не настільки пов'язані з функціонуванням Інституту. Саме це, а не лише поступовий занепад радянської філософії спричинило подальшу розмитість інституційних та організаційних рамок КФШ.

Гадаю, безпідставно жорстко пов'язувати функціонування КФШ з радянською філософією в Україні, зокрема в Києві. Дійсно, таким був історичний контекст її виникнення. Проте сама ця школа, на мою думку, переросла цей контекст, як переросла і вузькі рамки Інституту. Щодо філософської освіти радянських часів, то університети як заклади, що працювали з великими потоками студентів — майбутньою радянською елітою, — не просто підлягали пильному ідеологічному контролю, а й були зорієнтовані переважно на ретрансляцію навчального матеріалу, який базувався з мінімальними відхиленнями на знаннєвій та ціннісній базі, виробленій ідеологами комуністичної партії СРСР або ж науковцями з Академії наук під наглядом тієї ж партії та відповідних компетентних органів (звісно, і в радянських університетах розвивалася вільна наука, але це було значно важче і тим цінніше). За цих умов Інститут поставав як оаза відносно вільного мислення (особливо до арештів принципово національно орієнтованих філософів на початку 1970-х років). Саме тому впливи КФШ значною мірою штучно стримувалися адміністративно. Кадри з Інституту не так вже й часто залучалися до університетської освіти, тому перехід Миколи Тарасенка з Інституту на роботу в Київський університет у перші роки перебудови було сприйнято університетською громадою як сигнал до початку демократизації у філософській освіті.

Повертаючись до визначення філософських поколінь у розвитку КФШ, варто зауважити, що третє покоління цієї школи вирізняється тим, що, маю-

чи генетичні зв'язки з Інститутом, великих зусиль доклало до поширення базових ідей КФШ у наявні вищі освітні заклади через оновлення навчальних програм уже наявних кафедр філософії та активну участь у створенні нових осередків філософської освіти. Це Микола Тарасенко, Євген Бистрицький, Віталій Табачковський, Анатолій Лой, Віктор Пазенок, Іван Бойченко, Микола Михальченко, Анатолій Єрмоленко та багато інших дослідників, чий талант розкрився передусім у 80–90-ті роки минулого століття й увібрав у себе дух соціальних змін. На відміну від другого покоління, більш очевидно згуртованого довкола світоглядної проблематики з деяким антропологічним та культурологічним ухилом, третє покоління вже явно починає різнитися у своїх дослідницьких інтересах. Якщо Віталій Табачковський докладав зусиль щодо оформлення і концептуального обґрунтування КФШ (як він сам зазначає у присвяті до своєї книги — значною мірою у пам'ять про Володимира Шинкарука), то Анатолій Лой доволі швидко прийшов до критичної оцінки КФШ і особливо теми світогляду як засадничої для філософування (протиставляючи їй філософію принципів). На мій погляд, можливість радикального переосмислення спадщини КФШ імпліцитно містить проект її переорієнтації з діяльнісного підходу (успадкованого від радянської філософії) на підхід комунікативний. Це означало би зміну всієї символічної системи, яка лежить у підґрунті цієї школи, але зі збереженням більшості її сюжетів. Для такого повороту підготовлено як концептуальну основу Анатолієм Єрмоленком, так і частково кадрову — в особі тих співробітників Інституту, які розвивають комунікативну філософію в різних її версіях. Якщо в самому ядрі КФШ — вітчизняній філософській антропології — зустрічаємо такі кардинальні розбіжності, що вже говорити про інших вихованців цієї школи. Водночас, важко переоцінити їхній сумарний внесок у розвиток як київської, так і всієї вітчизняної філософії початкового періоду набуття Україною незалежності.

Наступне, четверте філософське покоління КФШ (2000-ні та 2010-ті роки) найменш виразне інституційно, однак варто спинитися на його аналізі детальніше, оскільки це не лише найактивніші нині філософи (які мають вже напрацьовані власні позиції, однак більшою мірою ще не реалізували своїх фахових амбіцій), але й ті, кому серед представників Інституту належить докласти великих зусиль до самовизначення філософії в Україні в період чи не найбільших викликів її існуванню з часів виникнення Інституту.

Чи відбулася остання зміна поколінь Київської філософської школи? За часи незалежності як по всій Україні, так і, особливо, в Києві значно зросла кількість осередків філософування і, що важливо, кількість осередків надання академічної філософської освіти. Формально це є результатом використання сприятливої кон'юнктури в системі вітчизняної вищої освіти зокрема і загалом тривалої тенденції до демократизації українського суспільства, але за змістом і кадрово таке зростання академічної філософії

пов'язане не останньою чергою з КФШ і філософським факультетом КНУТШ. Але наскільки цей вплив усвідомлюють і філософська громада України та Києва, і представники самого Інституту?

Видається не випадковим, що доба розквіту КФШ — це доба доволі інтенсивної взаємодії філософського факультету КНУТШ та Інституту, яка починалася з легкої руки Копніна й була збережена Шинкаруком та наступними деканами філософського факультету. З 1990-х років з різних причин цей зв'язок слабшає — й відразу дає себе знати криза КФШ.

Якщо звернути увагу на позицію нинішніх випускників основних осередків надання академічної освіти в Києві — то вони не надто знають і не досить чітко уявляють собі не лише історичну значущість КФШ, але й те, що вона собою являє². Це свідчить про ще нижчу імовірність того, що вони надалі змінять або поліпшать своє ставлення до цього питання. З іншого боку, це є результатом недостатньої представленості цього питання у навчальних програмах університетів. Тобто практично відсутня спеціальна робота із забезпечення наступності філософського досвіду як інституційного. Це створює передумови як внутрішніх, так і зовнішніх загроз для подальшої інституалізації академічних філософських досліджень у Києві та академічної освіти³. Останні десятиліття кадровий склад Інституту поповнюється хоча й кращими випускниками різних університетів (переважно, КНУТШ і НаУКМА), але саме з таким, несформованим ставленням до завдань збереження і передання філософського досвіду.

У самому Інституті проводяться непоодинокі заходи, присвячені як творчому доробку окремих представників КФШ (регулярні конференції пам'яті Шинкарука, Горського, Злотіної тощо), так і традиційній для КФШ проблематиці. Але спеціального наголосу на КФШ або немає, або він надто слабкий чи формальний. При цьому пряме передання досвіду від тих представників другого і третього поколінь КФШ, які відчують себе її представниками, відбувається радше без тематизації самого поняття наукової школи — тобто неявно.

Назріває критична ситуація — якщо у найближчі роки не актуалізувати завдання звернення до кращих здобутків КФШ з метою їх нової концептуалізації, осмислення нових напрямів реалізації закладеного в них потенціалу, то наступної зміни поколінь КФШ так і не відбудеться, а четверте покоління стане не лише останнім, а й найменш численним і найменш філософськи переконливим.

Київська філософська школа: незавершений пошук підстав. На мою думку, однією з головних проблем у здобутті КФШ належного визнання серед сучасних філософів є застаріле уявлення про самі наукові школи. Поняття

---

² Див. матеріал з цього приводу в цьому номері «Тест інтелектуальної пам'яті» (с. 10–15).

³ Зокрема, почастишали ініціативи від державно-бюрократичних структур «оптимізувати» як обсяг, так і відповідно — кадровий склад осередків філософування.

наукової школи потребує переосмислення з позицій зв'язку маніфестації науки як символічної системи та як стійкої комунікативної спільноти. Безсумнівною є множинність можливих соціальних втілень наукових шкіл, але в якості основних таких втілень слід визнати традиційні, модерні та постмодерні наукові школи [Бойченко М., 2014]. КФШ й досі оцінюють виходячи зі стандартів традиційної наукової школи, тоді як таких шкіл нині вкрай мало залишилося в усіх науках, а не лише у філософії.

Варто зосередити увагу наукової спільноти на осмисленні цих ідеальних типів і на власній самоідентифікації кожного її представника як фактичного учасника певних (імовірно, кількох одночасно) наукових шкіл за ознаками дотримання певних парадигм, науково-дослідницьких програм та наукових тем. Відповідно, слід спробувати вирізнити особливості наукових шкіл щодо їх засобів забезпечення розвитку наукових знань. Традиційні школи базуються на вертикалі у стосунках — постать Вчителя вивищується над усіма адептами (як Аристотель для усієї схоластики). Тому апелюють тут до інтерпретативних методів, адже базові положення за своїм змістом жорстко, навіть парадигмально визначені. Модерні школи організаційно значно гнучкіші, варіативні, включають можливість альтернативних, конкурентних версій витлумачення базових положень, тяжіють до функціоналізму, а отже, прагнуть здійснювати функційно еквівалентні заміни цілих змістових блоків своїх науково-дослідницьких програм, зберігаючи лише їхні засадничі положення, які також осмислюються, передусім, функційно. Нарешті, постмодерні школи являють собою більшою мірою соціально-мережеві утворення, звертаються до тематизації наукових проблем, надаючи своєрідний «порядок денний» для наукових досліджень, не обмежених у рамках цих тем ані за змістом, ані функційно, ані методологічно: обмеження стосуються лише ціннісно обґрунтованої заміни тем наукових досліджень. При цьому функціонування традиційної наукової школи самодостатнє, тоді як кожна наступна версія наукових шкіл може з'явитися і функціонувати, лише спираючись на наявні напрацювання попередньої («ставши їй на плечі»). Таким чином, найскладніша «інтелектуальна акробатика» (використовуючи пояснювальні метафори у стилі Слотердайка [Слотердаjk, 2015]) вимагається від постмодерних наукових шкіл — втрата зв'язку з попередніми напрацюваннями обертає школу такого типу на симулякр.

У випадку КФШ перші два покоління можна доволі впевнено характеризувати як традиційну наукову школу (хоча й без надмірної сакралізації вчителів), третє — як модерну наукову школу (точніше сукупність модерних варіацій), четверте ж має всі шанси реалізувати (як позитивно, так і негативно) постмодерну наукову школу у втіленні КФШ.

Особливістю нинішньої ситуації з КФШ є те, що нині зберегти цю школу неможливо зусиллями самого лише Інституту. В постмодерних реаліях зберегти школу можна лише шляхом творення численних фахових та аматорських мереж, які надбудовуються над функційно-прагматично вивіреними

інституційними зв'язками між різними київськими (і не тільки) осередками академічної філософії та хоча б мінімально, але обов'язково (нехай і неформально) залучені до досліджень класичних зразків традиційної версії цієї школи.

Варто зазначити, що кожен із трьох основних київських академічних центрів підготовки магістрів з філософії уже докладає зусиль до таких досліджень: в КНУТШ здійснюються численні дисертаційні дослідження з історії вітчизняної філософії (зокрема дисертація О. Фаріон щодо філософії В. Шинкарука, 2009), наявне спеціальне монографічне дослідження з історії філософської думки в Київському університеті [Конверський, 2005], у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова вже захищені або готуються до захисту дисертації щодо філософської спадщини представників КФШ, також за сприяння істориків філософії — драгоманівців здійснено перевидання низки основних творів видатних київських філософів XIX століття; у Києво-Могилянській академії готується до видання масштабне дослідження, яке охоплює діяльність Київської духовної академії.

Питання власне у набутті готовності до самоідентифікації сучасних філософів (особливо четвертого філософського покоління КФШ та потенційного п'ятого покоління) як носіїв традицій КФШ. Без такої самоідентифікації всі інституційні та організаційні зусилля, філософські та історико-філософські дослідження цього феномену будуть марними.

ДЖЕРЕЛА

- Бойченко І.В.* Філософія незалежної України: витоки, напрями, представники / І.В. Бойченко. — К.: ПРОМІНЬ, 2013. — 376 с.
- Бойченко М.І.* Розвиток наукових шкіл у дослідницьких університетах / М.І. Бойченко // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта в Україні». — 2014. — № 1; Додаток 1. — С. 5–8.
- Вебер М.* Про внутрішнє покликання до науки / М. Вебер [пер. з нім. О.Погорілого] // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. — К.: Основи, 1998. — С. 310–337.
- Горський В.С.* Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII — середина XIII ст.) / В.С. Горський. — К.: Наукова думка, 1993. — 163 с.
- Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм [пер. с фр.] // О разделении общественного труда. Метод социологии. — М.: Наука, 1991. — С. 5–380.
- Закон України «Про вищу освіту»* // Урядовий кур'єр. — № 146. — 2014, 13 серпня. — С. 7–18.
- Конверський А.Є.* Філософська думка у Київському університеті: історія і сучасність / А.Є. Конверський, І.В. Бичко, І.В. Огороднік. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 336 с.
- Крымский С.Б.* Сергей Крымский: наш разговор длиною в жизнь. (Цикл интервью Т.А. Чайки) / С.Б. Крымский, Т.А. Чайка. — К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. — 436 с.
- Кун Т.* Логика открытия или психология исследования? / Т. Кун [пер. с англ. О.А. Балл] // Кун Т. Структура научных революций / Сост. В.Ю. Кузнецов. — М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001.

- Ницше Ф.* Веселая наука / Ф. Ницше [пер. с нем. К. Свасьяна] // Ницше Ф. Полн. собр. соч. : В 13-ти т. — М.: Культурная революция, 2014. — Т. 3. — С. 313–596.
- Ницше Ф.* Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого / Ф. Ницше [пер. с нем. Ю. Антоновского] // Ницше Ф. Полн. собр. соч. : В 13-ти т. — М.: Культурная революция, 2007. — Т. 4. — 432 с.
- Положення про Наукові школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка* [Електронний ресурс] // Режим доступу — http://science.univ.kiev.ua/research/scientific_school/polozhennya-pro-naukovi-shkoly-kyuivs%60kogo-natsional%60nogo-universytetu-imeni-tarasa-shevchenka/ (s.a.)
- Поппер К.* Нормальная наука и опасности, связанные с ней / К. Поппер [пер. с англ. О.А. Балл] // Кун Т. Структура научных революций / Сост. В.Ю. Кузнецов. — М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. — С. 525–537.
- Слотердайк П.* Ти мусиш змінити своє життя (уривки з твору) / П. Слотердайк [пер. з нім. М. Култаєвої] // Філософська думка. — 2015. — № 2. — С. 95–106.
- Сборник постановлений Министерства Народного Просвещения: [В 3-х т.]. — 2-е изд. — Т.2: Царствование императора Николая I. 1825–1855 г.: Отделение 2-е: 1840–1855 г. — СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1855. — 60 с.*
- Табачковський В.* У пошуках невтраченого часу : (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шестидесятників) / В. Табачковський. — К.: Парапан, 2002. — 300 с.
- Шелер М.* Проблемы социологии знания / М. Шелер [пер. с нем. А.Н. Малинкина]. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2011. — 320 с.
- Штраус Л.* Еще раз о «Гиероне» Ксенофонта / Л. Штраус [пер. с англ. А. Россиуса] // Штраус Л. О тирании. — СПб., 2006. — С. 275–327.

Михайло Бойченко — доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
